

І РОЗДІЛ ІСТОРІЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА, АРХЕОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО ТА ЕТНОГРАФІЯ

В.Ю.МУРЗІН

АНАХАРСІС І СКІЛ (про один із пасажів «Історії» Геродота)

Одним із цікавих епізодів «Скіфської оповіді» Геродота (книга IV «Історії» – «Мельпомена») є його розповідь про трагічні долі скіфського принца Анахарсіса (або Анахарсія) та скіфського царя Скіла (Геродот, IV, 76-80):*

*«76. Вони всіляко уникають запозичати іноземні звичаї жодного народу, і зокрема еллінські звичаї, як це доводять випадки з Анахарсієм і потім із Скілом. Анахарсієві об'їздив колись більшу частину світу. Під час своїх подорожей він набрався багато мудрості, а потім повернувся до своєї країни, до Скіфії. Пропливши кораблем через Геллеспонт, він приплив до Кізіка, і, побачивши, як кізікенці святкують величне свято на честь Матері богів, Анахарсієві дав урочисту обітницю Матері богів, якщо він повернеться живий і здоровий на свою батьківщину, принести жертову, так само, як він бачив у кізікенців, і що він улаштує всенічне святкування. Коли він прибув у Скіфію, то заглибився в так звану Гілею** (ця країна розташована поблизу Ахіллесового шляху, і вся вона заросла різноманітними деревами). Отже, туди заглибився Анахарсієві і почав справляти свято з усіма обрядами на честь богині, тримаючи в руках тимпан і нависивши на себе священні зображення. Коли він справляв ці обряди, його побачив один скіф і повідомив про це царя Савлія. Прибув туди і сам цар і, ледве побачив Анахарсієві, що справляв там обряди, вистрілив у нього з лука і вбив його. І тепер, коли хтось питає скіфів про Анахарсієві, вони твердять, що не знають його, саме через те, що він відвідав Елладу і справляв іноземні обряди. Проте мені розповів Тімн, представник Аріанейта, що Анахарсієві із боку батька був дядьком Ідантірса, скіфського царя, і сином Гнура, внука Спарганейта і сина Ліка. Якщо таке було походження Анахарсієві, то його вбив його брат, бо Ідантірс був сином Савлія, а Савлієві був тим, хто вбив Анахарсієві.*

77. Незважаючи на це, я чув також і ще інший переказ від пелопоннесців, ніби скіфський цар послав Анахарсієві в Елладу, щоб він там навчався, і що скоро той повернувся, він розповів тому, хто його послав, що всі елліни стараються придбати всілякі знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти. Але такий переказ даремно вигадали самі елліни. Справді, та людина загинула такою смертю, як я розповів вище. Отже, він загинув через те, що хотів завести іноземні звичаї, і через те, що спілкувався з еллінами.

*78. Багато, навіть дуже багато років після того таке саме сталося зі Скілом, сином Аріанейта. Отже, в Аріанейта, царя скіфів, серед інших його дітей, народився Скіл. Він народився від матері істріянки,** а не від тамтешньої жінки, і його мати навчила його еллінської мови та еллінської грамоти. Згодом за деякий час Аріанейта підступно вбив Спарганейт, цар агатірсів, і Скіл одержав царську владу і разом із нею і жінку свого батька, яку звали Опоя. Ця Опоя була скіфянкою, і від неї народився Орік, син Аріанейта. Скілові, хоч він і був царем скіфів, не подобався скіфський спосіб життя, і зокрема порівняно з еллінськими звичаями, які він засвоїв унаслідок свого виховання, і ось що він зробив. Щоразу, коли він приводив скіфське військо до міста борисфенітів**** (а ці борисфеніти кажуть, що вони мілетяни), отже, щоразу, коли він*

* Цитую за виданням: Геродот. Історії в дев'яти книгах. Переклад із старогрецької, передмова та примітки А.О.Білецького. – Харків, 2006.

** Пониззя Дніпра з його плавневими лісами – В.М.

*** Тобто вона була гречанкою з давньогрецького міста Істрія, що було розташоване на західному узбережжі Чорного моря (сучасна Румунія) – В.М.

**** Мається на увазі Ольвія – В.М.

приходив до них, Скіл залишав своє військо в передмісті, а сам заходив у місто і наказував зачинити брами, знімав із себе скіфський одяг і надягав еллінський і в ньому походжав на агорі без почту і без списоносців і без усіх інших супутників (а брами охороняли, щоб його не побачив ніхто зі скіфів у цьому одязі), і в усьому іншому він наслідував еллінський спосіб життя і приносив жертви богам за еллінськими звичаями. Він залишався в місті протягом одного місяця або й більше, а потім надягав скіфський одяг і відходив. Так він робив звичайно багато разів і навіть побудував собі палац у місті борисфенітів і помістив у ньому тамтешню жінку.

79. Оскільки судилося йому спіткати нещастя, то сталося це з ним із такого приводу. Він побажав бути присвяченим у містерії Вакхічного Діоніса.***** Але саме на той час, коли він зібрався бути присвяченим, сталося жахливе явище. У Скіла був у місті борисфенітів великий і розкішний палац із великим подвір'ям, про який я казав уже трохи вище, навколо якого були розставлені мармурові сфінкси і грифи. В цей палац бог жбурнув блискавку. Весь цей палац згорів, але, незважаючи на це, Скіл продовжував святкувати. Скіфи ганяють еллінів за те, що елліни справляють вакхічні містерії, і це тому, що, як вони кажуть, не можна собі уявити, ніби існує божество, яке б робило людей божевільними. Коли закінчилося присвячення Скіла в містерії Діоніса, якийсь борисфеніт потай пройшов до скіфів і сказав їм: «Отже, ви скіфи смієтесь із нас за те, що ми впадаємо у вакхічну несамовитість і в нас уходить бог. Ну, а тепер бог увійшов у вашого царя і він охоплений вакхічною несамовитістю, і бог зробив його божевільним. Якщо ви мені не вірите, ідіть зі мною і я вам це покажу». За ним пішли начальники скіфів, і борисфеніт потай привів їх на башту і там сховав їх. І коли там проходив Скіл із своїм почтом і скіфи побачили, як він справляє вакхічні містерії, то, вважаючи це за найбільшу ганьбу, зійшовши з башти, повідомили про те, що побачили, все скіфське військо.

80. І коли після того Скіл повернувся до свого житла, скіфи призначили своїм проводирем його брата, Октамасада, народженого від дочки Тіра, і підняли повстання проти Скіла. А він, довідавшись про те, що сталося, і про причину цієї події, втік до Фракії. Про це почув Октамасад і вирушив у похід із військом проти Фракії. Проте, коли він прибув на берег Істру, він зустрів там фракійське військо готове до бою, але Сіталк послав посланців до Октамасада сказати йому: «Чи є потреба битися нам одному з одним? Ти син моєї сестри, і в тебе перебуває мій брат. Видай його мені, а я видам тобі твого брата, Скіла. Так і ти не наражатимешся на небезпеку зі своїм військом і я не наражатимусь на небезпеку». Це сказав йому Сіталк через свого вісника. Бо і справді один із братів Сіталка знайшов притулок в Октамасада. Октамасад прийняв цю пропозицію і видав Сіталкові свого дядька з боку матері, а сам узяв собі свого брата Скіла. Так і Сіталк узяв свого брата і пішов, а Октамасад там-таки відрубав голову Скілові. Отак обороняють свої звичаї скіфи, і таку кару накладають на тих, хто хоче запозичити іноземні звичаї».

Таким чином, за версією самих скіфів, що була викладена ними Геродоту, Анахарсіс та Скіл були покарані за прихильність до еллінських звичаїв та зраду отчим богам.

Проте у кожного конфлікту – навіть на побутовому рівні, крім офіційних причин (де-юре) є ще й підспудні, приховані причини (де-факто), які, найчастіше, й призводять до даного конфлікту.

Щоб розібратися в підоснові подій, про які розповів Геродот, нам прийдеться зупинитися на порядку престолонаслідування у скіфів. Відразу зазначимо, що достеменні дані про особливості спадковості влади у скіфів у нас практично відсутні.

Проте можна досить впевнено припустити, що для скіфів, як і для інших ранньокласових спільнот, була характерною удельно-лествична система (лествица, за В.І.Далем, – ступінчастий схід), що базувалася на уявленні про володіння владою усім правлячим родом (Хазанов 1975, с. 196-197; Мурзин 1990, с. 74-75). У зв'язку з цим влада передавалася не від батька синові, а найстарішому у роді. Наприклад від старшого брата – молодшому, а потім – старшому племіннику і т.д.

***** Вакхічні містерії (Вакх – одне з імен грецького бога виноробства Діоніса), якщо не поглиблюватися у їх філософську сутність, супроводжувалися непомірними пияцтвом та розпустою. Саме від тих давніх часів до нас дійшло слово «вакханалія» - В.М.

Право старшого у роді на владу досить добре обґрунтоване, зокрема, у листі сина тюркського хана Шаболію до свого дяді Чулохоу: «Мій дядько і батько мали цей корінь. Їх тіла були з'єднані в одне. Я не більш, ніж лист цього дерева. Як наважуся я стати паном, зробити, щоб корінь і ствол зглянулися до віток і листя і щоб мій дядько, який шанований вищою гідністю, спустився нижче за таку нікчемну особу, як я» (Гумилев 1959, с. 16).

Удельно-лествична система успадкування влади набула досить значного поширення. Вона була зафіксована, наприклад, у Тюкському каганаті (Гумилев 1967, с.57-58), в Київській Русі (<http://ru.wikipedia.org/wiki>), в Давній Парфії (Фрай 1972, с. 246, 260) та ін.

Така система була не позбавлена й деякого практичного сенсу: по-перше, вона виключала можливість переходу влади до рук малолітнього спадкоємця; по-друге, укріплювала досить «рихлі» ранньодержавні утворення, оскільки «прив'язувала» володарів уділів до центральної влади, сягнути якої, теоретично, був у свій час спроможний кожний з них (Гумилев 1959, с. 12; Гумилев 1967, с. 56-58).

Проте на практиці, якщо враховувати численність правлячого роду, такий кінцевий результат був досить сумнівним, що призводило до неминучих конфліктів поміж членами правлячої династії. Такими прикладами буквально рясніє історія. Згадаємо хоча б сумну долю синів київського князя Володимира Святославича Бориса та Гліба, вбитих за наказом їх старшого брата Святополка Окаянного.

Конфлікти через владу поміж найближчими родичами зафіксовані також у середовищі давніх тюрк (Бичурин 1950, с.234-235; Матеріали... 1984, с. 88, 207, 270-271) і інших народів.

Знайшла така боротьба й своє віддзеркалення і у народній пам'яті. Наприклад, одна з сюжетних ліній бурятської народної оповіді про легендарного героя Гесера присвячена його боротьбі із своїм дядею Цотоном (Козин 1935, с. 15, далі).

У такому контексті можна припустити, що Анахарсіс мав бути законним наступником скіфського царя Савлія і вбивши його, Савлій розчистив дорогу до верховної влади своєму сину Ідантірсу – до речі, майбутньому переможцю перського царя Дарія I під час скіфо-перської війни, що точилася близько 512 р. до н.е. у степах сучасної України.

Повернемося тепер до історії Скіла. Безумовно, похід його війська до мур Ольвії був нічим іншим ніж так званим «годуванням», тобто такою процедурою, коли військо приходило за належною йому даниною – а Ольвія у V ст. до н.е., на слухну думку Ю.Г.Віноградова (Віноградов 1989, с. 104), знаходилася під скіфським політичним протекторатом, і «годувалося» на залежній території доти, поки уся належна данина не була зібрана.

Очевидно, скіфське військо залишилося незадоволеним її розміром (що трапилося також пізніше із дружиною київського князя Ігоря) і замість надто «м'якого», на його думку, Скіла обрала царем більш рішучого Октамасада.

Така практика була досить поширеною у кочових суспільствах. Адже зобов'язання кочової спільноти по відношенню до свого володаря, легітимність якого визначалася його приналежністю до «золотого роду» та сакралізацією його влади, передбачала й певні його зобов'язання щодо своїх кочових підданих. Так, коли номади клялися своєму царю або кагану віддавати йому найціннішу частину своєї здобичі, це автоматично означало, що він мусить забезпечити отримання такої здобичі та процвітання кочового суспільства (Хара-Даван 1992, с. 51-52).

У разі невиконання володарем своїх обов'язків або недостатнім їх виконанням перед кочовою спільнотою, номади могли задіяти крайні міри, тим білиш, що претендентів на його місце вистачало – адже «золоті роди» були вельми численними.

Оскільки кров представника правлячого роду вважалася свяченою, номади часто використовували такий простий спосіб, як відкочовка від нікчемного або жорстокого володаря під руку його більш вдалого родича. Це аж ніяк не було формою пасивного опору, оскільки життя кочовика за межами колективу означало не тільки його громадянську смерть, а й часто й фізичну смерть в умовах ворожого середовища.

Прикладами такого роду рясніє історія середньовічних кочовиків (Бисенбаев 2003, с. 131-133). Дуже яскравим з них є сумна історія Тахір-хана, який через нестриманість свого характеру викликав обурення своїх емірів та воїнів, що розійшлися. Якщо на початку свого володарювання під його началом було 40000 воїнів, то вірними йому залишилося лише близько тисячі (Тизенгаузен 1941, с. 215).

Проте в історії зі Анахарсісом та Скілом все ж таки пролилася кров, що порушувало право на життя представників правлячого «золотого» роду. На нашу думку, це й примусило офіційно звинуватити їх у зраді скіфським звичаєм та в поклонінні чужоземним – еллінським, богам. Тобто, кажучи сучасною мовою, звинуватити їх у державній зраді. Така версія мала надати легітимності їх смертній карі, заподіяної їм їх більш щасливими суперниками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бисенбаев Асылбек. Другая Центральная Азия. – Алматы, 2003.
- Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Т. 1. – М.-Л., 1950.
- Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса (Историко-эпиграфическое исследование). - М., Наука, 1989.
- Гумилев Л.Н. Удельно-лествичная система у тюрков в VI – VII вв. (К вопросу о ранних формах государственности) // СЭ. – 1959. - №3. – С. 11-25.
- Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М., 1967.
- Козин С.А. Социальные мотивы в Гесериаде (опыт историко-литературной характеристики) // Гесериада. – М.-Л., 1935. – С. 7-34.
- Материалы по истории древних кочевых народов группы дунху. – М., 1984.
- Мурзин В.Ю. Происхождение и ранняя история скифов. – К., 1990.
- Тизенгаузен В. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. -Т. II. – М.-Л., 1941.
- Фрай Р. Наследие Ирана. – М., 1972.
- Хазанов А.М. Социальная история скифов. – М., 1975.
- Хара-Даван Э. Чингиз-хан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи 12-14 веков. - Алма-Ата, 1992.
- <http://ru.wikipedia.org/wiki>

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

СЭ - Советская этнография

SUMMARY

In his famous “History” Herodotus (IV, 76-80) tells about tragic fates of the Scythian prince Anacharsis, who fell from the hand of his brother, Saul, and the Scythian King Skil, who was murdered by his brother Oktamasad.

In our opinion, Scythian association had a specific structure inherent in most of the early states. It was accompanied by quite a peculiar system of transfer of supreme power - a senior member of the ruling family inherited it. Taking into account the number of members of such families and the right to apply for the power, the system of succession could not but lead to numerous conflicts within the ruling dynasties. Death of Anacharsis and Skil was precisely the result of such dynastic intrigue.

I.A.МОХНАТЮК

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ В ОЦІНЦІ І.Я. ФРАНКА

У статті розглядаються історіографічні погляди І. Франка, його характеристика історичних подій. Розглядається його науковий підхід і критичне ставлення до історичних робіт сучасників і попередників.

Життя і творчість Івана Франка припадає на другу половину XIX – початок XX ст. – епоху, коли заново осмислювалася історія нашого народу, коли український національний рух набирає нових сил, набував організованого політичного характеру.

Оцінка І.Я. Франком української історіографії має важливе значення. Вчений підсумував її досягнення аж до початку XX ст., показавши зародження і розвиток демократичної течії в історичній